

Hasło encyklopedyczne o nazwie:

POLISH YOUTH CUSTODY CAMP OF THE SECURITY POLICE LITZMANNSTADT
[w:] **The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1939-1945, t. 1: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office [WVHA], vol. B, red. Geoffrey P. Megargee, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 2009, ss. 1527-1530.**

Wydawnictwo

Recenzowane hasło znajduje się w wydawnictwie będącym częścią monumentalnej serii przygotowywanej przez Center for Advanced Holocaust Studies w Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie (United States Holocaust Memorial Museum-dalej USHMM) o tytule „The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1939-1945” (dalej Encyklopedia). Prace nad serią rozpoczęły się w 1999 r. w gronie pracowników muzeum poszerzonym o grupę naukowców-wolontariuszy z całego świata. Do tej pory wydano trzy części (ostatnią w 2018 r.), dwie pierwsze można pobrać bezpłatnie ze strony Muzeum.

Część pierwsza (w której znajduje się hasło), wydana w 2009 r., złożona jest z dwóch ogromnych woluminów, pierwszy omawia pierwsze obozy powstałe w latach 1933-1934 (sekcja 1), obozy koncentracyjne i podobozы zarządzane przez Główny Urząd Gospodarki i Administracji SS (WVHA; sekcja 2 do litery K; dalej vol. 1, part B), obozy dla dzieci i młodzieży (vol.1, part B). Druga część (vol. 2) poświęcona jest obozom koncentracyjnym w Rzeszy i na terenie okupowanej Polski. Pięć następnych tomów będzie dotyczyła w kolejności: gett utworzonych w państwach satelickich, obozów jenieckich, obozów zagłady i obozów pracy, więzień, ośrodków „eutanzji” i innych miejsc nazistowskich prześladowań (O projekcie:<https://www.ushmm.org/research/publications/encyclopedia-camps-ghettos> [dostęp: 13.11.2020]).

Tom pierwszy część A zawiera wstęp napisany przez Elie Wiesel oraz kolejne napisane przez dyrektorów instytucji zaangażowanych w projekt. We wstępie do Encyklopedii redaktor G.P. Megargee napisał, iż przyczyną jej powstania jest rozproszenie informacji o miejscach zagłady, wynikające z różnorodności językowej, jak i formy (publikacje naukowe, popularnonaukowe, wspomnienia). Większość z nich pochodziła nie od instytucji i nie od muzeów, co niejednokrotnie zmuszało do pytań o prawdziwość zamieszczonych tam informacji. Celem stała się zatem publikacja porządkująca wiedzę, szeregująca ją wedle kategorii i jednocześnie zawierająca podstawowe informacje, zgodne z

założeniem każdego hasła encyklopedycznego. Chodzi o zapełnienie luki, a w niektórych przypadkach podanie informacji, iż nie można tego zrobić z powodu braku dokumentów.

Istotny dla zrozumienia idei projektu i haseł w encyklopedii jest przewodnik dla czytelnika jak jej używać - *Reader's guide to using the Encyclopedia* (The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1939-1945, t. 1: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office [WVHA], part A, red. Geoffrey P. Megargee, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 2009, s. XXXVII-VIII). Encyklopedia, według jej redaktorów, zawiera podstawowe informacje o obozach, kierując ku głębszym poszukiwaniom do źródeł historycznych, wspomnień. Jest pierwszym krokiem do zrozumienia i poszukiwań. Publikacja zawiera również indeksy map, osób, miejscowości.

Podsumowaniem samej koncepcji haseł niech będą słowa Elie Wiesenthala ze wstępu: „*And if it does not contain all the responses it does retain all the questions*” (s. XXVII).

Hasło

Recenzowane hasło dotyczące obozu poprzedzone jest wstępem dotyczącym powstania instytucji (i obozów) zajmujących się dziećmi i młodzieżą scharakteryzowanych przez Niemców jako „trudne bądź niezdolne do dalszej edukacji” (The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1939-1945, t. 1: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office [WVHA], part. B, red. Geoffrey P. Megargee, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 2009, s. 1525-26). W tym rozdziale, obok obozu znajdującego się w Łodzi, omówione zostały obozy w Moringen, Uckermark w Niemczech (s. 1530-34).

Komentowane hasło obejmuje historię obozu, począwszy od przyczyn jego utworzenia, do jego likwidacji (opuszczenia przez załogę), zawiera fotografie oraz źródła z komentarzami (Sources) i przypisy (Notes). Autorem hasła jest Joseph Robert White (Peter Hayes, In memoriam: Joseph Robert White. Holocaust and Genocide Studies, Volume 30, Issue 2, Fall 2016, ss.429–430), nie żyjący już doktor uczelni *Jack, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies* przy Muzeum w Waszyngtonie. W 2000 r. obronił rozprawę na Uniwersytecie w Nebrasce dotyczącą historii obozu Auschwitz, a dokładnie noszącą tytuł: „*IG Auschwitz: The Primacy of Racial Politics*”. Jego obszar badawczy koncentrował się wokół II wojny światowej, zajmował się tematyką systemu pracy w obozach i gettach. W 2004 r. został asystentem przy wspomnianym projekcie „*The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1939-1945*” USHMM. W 2018 r. wydano trzecią część

Encyklopedii pod jego redakcją. We wspomnieniu zaznacza się jego kluczową rolę w rozpoznawaniu osób i datowaniu fotografii znanego albumu Kurta Hoeckera (osobiste fotografie ostatniego adiutanta komendanta obozu w Auschwitz). Był również aktywnym wykładowcą na uniwersytecie Maryland.

Według podstawowych definicji: hasło w encyklopedii powinno zawierać tylko istotne informacje, podane w sposób zwięzły, jasny i komunikatywny, tak aby odbiorcy mogli uzyskać skondensowaną i aktualną wiedzę o przedmiocie zainteresowań. Kryteria i sposób selekcji materiału treściowego zależą od rodzaju encyklopedii, typu, od adresata (szeroki krąg odbiorców, specjaliści, młodzież i dzieci), stopnia popularyzacji. Biorąc pod uwagę dodatkowo wskazówki dla redaktorów Encyklopedii opieram swój komentarz na spełnieniu przez Autora tych warunków.

Komentarz naukowy

Niezwykle ważne przed bezpośrednim zapoznaniem się z hasłem jest poczynienie dwóch uwag. Hasło zostało napisane przez badacza zagranicznego, amerykańskiego w innym języku niż źródłowy oraz zostało oparte o materiał historyczny jemu współczesny i taki do jakiego miał dostęp. Już w pierwszych liniijkach odbiorca, który nawet pobieżnie zna historię obozu, zauważy iż brakuje występującej w polskich publikacjach nazwy obozu - popularnie nazywanego obozem przy ul. Przemysłowej (rzadziej obóz dla dzieci i młodzieży).

Tekst jest w kilku miejscach zbyt dosłowny, a w niektórych ogólny. Przykładowo, w celu prawidłowego zrozumienia niektórych fragmentów należy poszukać głębszych znaczeń. Określenie granic obozu i umiejscowienie centralnego punktu przy ul. Przemysłowej 72 może powodować złe określenie jego wielkości. *Erected in the Marysin district inside the northeast quadrant of the Łódź' ghetto at Ulica Przemysłowa 72, the compound consisted of two city blocks surrounded by a high barbed-wire fence and encompassed a section of the New Jewish Cemetery.* Określenie "two city blocks" dla osoby posługującej się językiem angielskim w stopniu podstawowym może błędnie wskazać iż obóz składał się z dwóch budynków, a chodzi tu o kwartał nieokreślonych przez autora ulic. Z drugiej strony w tym samym fragmencie tekstu zostaje wskazany adres: Przemysłowa 72, przy czym główna brama znajdowała się przy ul. Przemysłowej na skrzyżowaniu z ulicą Bracką.

White oparł swoje hasło przede wszystkim na jednej monografii i dwóch artykułach (Józef Witkowski, *Hitlerowski obóz koncentracyjny dla małoletnich w Łodzi*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975; Roman Hrabar, Zofia Tokarz, Jacek E. Wilczur

(red.) *Czas niewoli, czas śmierci: martyrologia dzieci polskich w okresie okupacji hitlerowskiej*, Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, 1979; Julia Wasiak, *Obóz dla dzieci i młodzieży polskiej przy ulicy Przemysłowej* [w:] *Obozy hitlerowskie w Łodzi*, pod red. Albina Głowackiego i Sławomira Abramowicza, Łódź, Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi Instytutu Pamięci Narodowej, 1998.). Autor hasła, nie dotarł do bezpośrednich i najpełniejszych dokumentów historycznych znajdujących się w archiwum IPN w Łodzi – akta śledztwa, zebrane przez Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Łodzi, dotyczącego obozu przy ul. Przemysłowej oraz w Archiwum Państwowym w Łodzi. Niektóre z tych źródeł cytował lub odnosił się do nich, przepisując informacje z Witkowskiego i Wasiak. Warsztat badawczy historyka wymaga dotarcia do, jak najbardziej, bezpośredniego źródła, czyli w tym wypadku do archiwów, czego autor nie zrobił. Dodatkowo należy wspomnieć o podzielanej przez wielu historyków opinii w przypadku byłego więźnia tego obozu, Józefa Witkowskiego. Otóż wielu z nich uważa, że proces Eugenii Pol był trampoliną do jego kariery, jako byłego funkcjonariusza wrocławskiej bezpieki, który został pracownikiem Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich we Wrocławiu, a w 1983 r. kustoszem w muzeum Gross Rosen. Natomiast wielu byłych więźniów, uważa że zostali przez niego wykorzystani. Skarżyli się m.in., że to Witkowski decyduje, kto był w obozie a kto nie.

Hasło opiera się na ówczasie posiadanej wiedzy, pobieżnej i nieskonfrontowanej ze źródłem archiwalnym. Przykładowo obóz prewencyjny dla młodych Polaków Policji Bezpieczeństwa w Łodzi nie był obozem koncentracyjnym, choć tego określenia użył Józef Witkowski – autor jedynej monografii dotyczącej tego obozu z 1975 roku. Nie ma ono uzasadnienia historycznego i formalnego. Absolutnie nie umniejszając cierpienia więźniów obozu (Brak jednoznacznej kategoryzacji i nazwa obozu przyczyniły się do możliwości późniejszego umniejszania jego wpływu na byłych więźniów oraz procesu zapominania o jego istnieniu). A tu zostało ono błędnie powtórzone za źródłem.

Większość nieścisłości merytorycznych pochodzi z braku zastosowania wszystkich źródeł historycznych oraz ze stanu wiedzy na ten rok. Autor pobieżnie potraktował informacje z powyższych publikacji. Na okres publikacji encyklopedii wskazane wspomnienia przez autora, były jedynymi możliwymi, z których można było czerpać wiedzę. Jednakże w większości (oprócz Wasiak) były to teksty napisane w okresie PRL-u, zawierające określone spojrzenie na historię, nie zawsze w pełni zgodne z prawdą historyczną. Obecnie historycy, przede wszystkim z IPN Oddział Łódź, analizując te same dokumenty, co autorzy wspomnianych publikacji i wiele innych, dotarli do większej liczby

faktów historycznych (Zob. więcej (w celu weryfikacji i uzupełnienia informacji o obozie): Artur Ossowski, Dzieci z Przemysłowej-niemiecki obóz w Łodzi, Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, nr 6/2018, s. 34-43 czy filmy na You Tube - https://www.youtube.com/watch?v=qGT7DWkIi_0).

Jednakże obok powyższych nieścisłości, w tekście obecne też są błędy merytoryczne (nie wynikające z tłumaczenia z języka angielskiego). Jako przykład należy sprostować pełnione funkcje załogi. Eugenia Pohl (Genowefa Pol) nie była „*camp leader*” (kierowniczką), a strażniczką i zastępczynią Bayer. Natomiast Sydonia Bayer, pełniąca funkcję SS-Aufseherin i funkcjonariuszki policji bezpieczeństwa, była kierowniczką oddziału dziewczęcego obozu (w tekście umiejscowiona jako administrująca po Eugenii Pohl) (The Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1939-1945, t. 1: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office [WVHA], part. B, ...s. 1527, 1528).

Artykuł jest zilustrowany fotografiami z obozu, sygnowanymi USHMM, oryginały tych samych zdjęć znajdują się w Instytucie Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi. Przy jednej z nich autor napisał, iż chłopcy znajdujący się na zdjęciu noszą wojskowe czapki, w tekście również jest informacja o mundurach wojskowych noszonych przez więźniów (s. 1525). Więźniowie obozu nosili, od 1943 r., głównie chłopcy mundurki i furażerki. Autor używa tu zbyt ogólnego *military uniforms* (wojskowe mundury). Dla chłopców strojem obowiązującym stały się rozpinana bluza, spodnie oraz furażerka. Dziewczęta otrzymywały sukienkę z podobnej tkaniny i jedną parę rajstop (Ossowski Artur, s. 40). Młodszym dzieciom pozwalano zostać w odzieży i obuwiu, w którym przybyły do obozu. Wiosną 1940 r. zaprzestano szycia obozowych ubrań i więźniowie używali ubrań wydawanych po innych dzieciach z magazynów.

Niewiele jest też informacji o filii obozu w Dzierżanej, który był miejscem, które zaopatrywało obóz w żywność. W bezpośrednim tłumaczeniu tej części hasła jest dosłowna informacja o tym, iż dziewczęta zbierały tam jedzenie, która czytelnikowi nie mówi za wiele. Ostatni akapit hasła wymaga również poszerzenia. Otóż zawiera informacje o powojennych procesach załogi. Po zakończeniu wojny z niemieckiego personelu obozowego ujęto przecież Sydonię Bayer, Edwarda Augusta, wartownika obozowego Teodora Buscha oraz Eugenię (Genowefę) Pohl¹(Zob. więcej: Czajkowska Agata, *Zbrodnie hitlerowskie na dzieciach. Rys*

1

[http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/23965/Agata_Czajkowska_Zbrodnie%20hitlerowskie%20na%20dzieciach.pdf?sequence=1&isAllowed=y]

historyczny obozu dla dzieci i młodzieży polskiej w Łodzi (1942–1945) - [http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/23965/Agata_Czajkowska_Zbr odnie%20hitlerowskie%20na%20dzieciach.pdf?sequence=1&isAllowed=y]).

Odnosząc się do hasła w znaczeniu hasła encyklopedycznego (według definicji i zamieszczonych wskazówek w woluminie pierwszym Encyklopedii o czym wspominałam powyżej) mam jeszcze uwagi dotyczące informacji, które powinny się w nim znaleźć. Otóż brakuje tu informacji o warunkach zakwaterowania, wyżywienia (raczej jego braku). Autor mógł pominąć niektóre dosłowne cytowania z Witkowskiego, celem większego skupienia się na scharakteryzowaniu warunków życia w obozie.

Podsumowując, uważam iż obecność hasła dotyczącego obozu, w międzynarodowej publikacji w języku angielskim jest ważna z poziomu pamięci o nim. Nawet błędy, które się w niej pojawiły, są możliwe dla tak ogromnej wielotomowej publikacji. Jednakże wymagałoby uaktualnienia fakty historyczne, być może w postaci wersji internetowej encyklopedii - w skróconej wersji internetowej encyklopedii, w odróżnieniu od haseł dot. obozów w Moringen i Uckermark, nie ma hasła dot. obozu w Łodzi (<https://encyclopedia.ushmm.org/pl>).

Chociażby dlatego, że sami autorzy i pomysłodawcy Encyklopedii wskazują, iż ma ona skłonić do dalszych poszukiwań, Encyklopedia jest pierwszym narzędziem badawczym do dalszych poszukiwań przez odbiorcę wiedzy o obozie. W kontekście wiedzy o nim w 2009 r., istotne jest zamieszczenie informacji w encyklopedii, a dalsze poszukiwania szczegółowych informacji, raczej powinny się odbyć przy pomocy wyszukiwarki internetowej. Bez wątpienia jest to pozycja obowiązkowa dla wszystkich zajmujących się obozem w kontekście spojrzenia na historię z perspektywy badacza zza oceanu.

(opracowała Izabela Terela – historyk, kierownik Stacji Radegast, Oddziału Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi)